

Gråmanstorps kyrka

Lunds stift

Kulturhistorisk karakteristik och bedömning

KARL JOHAN KEMBER, 2016-11-21

jais
arkitekter
—

Svenska kyrkan
LUNDS STIFT

Gråmanstorps kyrka

Klippans församling, Klippans pastorat, Åsbo kontrakt, Lunds stift. Gråmanstorp socken, Klippan Gråmanstorp 25:43, Klippans kommun, Skåne län, Skåne

Beskrivning och historik

Kyrkomiljön

Gråmanstorp ligger norr om samhället Klippan i nordvästra Skåne, omgivet av en öppen och kuperad jordbruksbygd. Söder om byn flyter Rönne- och Bäljane å, som var viktiga kolonisationsleder under förhistorisk tid. De djupa dalgångarna var lämpliga bosättningsplatser för stenålderns fiskar- och jägarkulturer. I närområdet finns en rik förekomst av fornlämningar, bl.a. en raserad gånggrift från yngre stenålder strax nordväst om byn. Lite längre österut vid Vasasjön finns treuddar, s.k. stjärngravar, som bara finns i ett fåtal i Skåne och är koncentrerade till slättbygden norr om Söderåsen.

Befolkningsökningen vid övergången mot medeltiden ledde till allt fler permanenta bosättningar, och Gråmanstorp växte fram väster om kyrkan från 1160-talet. Byn torde från 1200-talet haft sitt huvudsakliga utseende fram tills skiftesreformerna på 1700- och 1800-talen. Bynamnet är känt från vikingatiden, och ska enligt en sägen syfta på hövdingen Gorm och hans boställe. Från minst 1500-talet påverkades trakten av den närbelägna sätesgården Bjärsgård, som ligger på en holme i Borgsjön. Godset, som alltid ägts av ätten Gyllenstierna, har tidvis varit nära knutet till kyrkan, som man gynnat med flera donationer. Bjärsgård består idag av bl.a. en huvudbyggnad från 1860, och runt herrgården ett storgodspräglat landskap med öppna fält och lövskogar.

Gråmanstorp fick, liksom många andra skånska byar, ett uppsving vid förra sekelskiftet till följd av industrialiseringen. Både järnvägsstation, mejeri, affär och skolhus tillkom och en stenkross etablerades. Skolan från 1882 finns kvar i byns utkant och används sedan 1967 som bygdegård. Kyrkan hade länge en ledande ställning som huvudkyrka även för Klippan, som runt seklet snabbt växte till ett industrisamhälle med pappersbruket, läderfabriken och tegelbruket som stora arbetsgivare. 1945 flyttades pastors-expeditionen till Klippan, och sedan St: Petri kyrka invigdes 1966 har allt mer av församlingens verksamhet koncentrerats dit. Från 1930-talet började Gråmanstorp att stagnera; byggnadsverksamheten avklingade, nativiteten minskade och jordbruket rationaliserades. Under senare år har ett antal privatbostäder tillkommit.

Norr om kyrkogården finns mindre villor längs bygatan. På besöksparkeringen längs vägen finns en toalett- förråds- och personalbyggnad, ritad 1973 av Torsten Leon-

Nilsson. Huset är vitputsat med tak av eternitplattor och gavelrösten av brunmålad panel. Intill huvudentrén till kyrkan finns två ålderdomliga, ditflyttade sliprännor. Större förekomster av sådana finns bl.a i Gantofta och på Gotland. Öster om kyrkogården finns ett tegelmurat putsat bårhus med koppartak från 1960-talet. Bakom bårhuset finns en trädunge, framför byggnaden en gräsplan. Sydväst om kyrkoanläggningen ligger ett jordbruk, i övriga riktningar breder sig odlingsmarker.

Kyrkobyggnaden

Gråmanstorps kyrka uppfördes som Mariakyrka runt 1160, sannolikt genom att den kristna missionerande kyrkan övertog en hednisk kultplats. Fynd man gjort under kyrkan tyder på att platsen använts som begravningsplats i alla fall under ca 3000 år. Troligen restes kyrkan med hjälp av cisterciensermunkarna vid Herrevad, som anses ha medverkat vid många kyrkobyggen i närområdet. Vidare lär kyrkobygget ha stått under påverkan av domkyrkobygget i Lund, vars duktiga stencmästare spreds i trakten efter avslutat värv 1145 för att arbeta vidare med landsbygdskyrkor. Direkt inflytande till Lund kan spåras t.ex. i långhusportalernas reliefförsedda tympanonfält, liksom i dopfunten, vars stendetaljer är så lika att man med tämligen stor säkerhet kan fastslå ett släktskap mellan de båda kyrkorna. Enligt en sägen ska några munkar ha ridit från Herrevad till Lund och imponerats av stenarbetena i kryptan där, bl.a. av de figurer som enligt sagan sägs föreställa Jätten Finn och hans familj. Den till namnet okända stencmästaren i Gråmanstorp uppdrogs att skapa något lika vackert, och försåg dopfunten med olika reliefer. En av dessa kallas ”Jätten Finns lillebror”.

Kyrkan byggdes på typiskt romanskt vis med rektangulärt långhus och smalare, lägre kor, avslutat av en absid. De kraftiga murarna gjordes av tuktad gråsten i jämna, höga skift och genombröts av dubbelställda portaler och små fönster. Omfattningar och hörnkedjor gjordes av sandsten. Murverkets regelbundna uppbyggnad och bearbetade utformning stärker teorin, att kyrkan uppförts någon gång under det sena 1100-talet. Till kyrkan fogades ett torn av långhusets bredd. Efter en tid valvslogs kyrkorummet, sannolikt under 1400-talet då många kyrkor försågs med liknande valv. Samtidigt tillkom ett vapenhus i söder, och möjligen även långhusets strävpelare.

Reformationen medförde att kyrkorummet fick nya inventarier, t.ex. altaruppsats och predikstol. Flera av dessa skänktes av ätten Gyllenstierna på Bjärsgård, som likt många andra adelsfamiljer på de skånska godsena kände sig förbundna med sin hemmakyrka. De tog även initiativ till en gravkammare för familjen under kyrkgolvet. Den nämns 1725 i ett brev från Margareta Sophia Gyllenstierna, men lär ha byggts åtskilliga år tidigare. Enligt en inventering finns kistor från minst sena 1600-talet i gravkammaren.

Tornet byggdes om år 1777, sannolikt genom att dess övre del raserades och basen på-

byggdes med ett nytt, tuktat gråstensmurverk med oregelbunden skiftgång. Från början lär det ha funnits en vägg mellan tornet och långhuset, som alltså rivits vid något okänt tillfälle. Tornet avslutades med en karnisformad huv i barockstil.

1802 gjordes en större omDispositionering av kyrkan. Vapenhuset revs, fönstren flyttades, förstörades och kompletterades, och de kvarvarande spåren efter medeltida öppningar, däribland de båda portalerna, igenmurades och förputsades. Huvudingången flyttades till ett vapenhus i väster, byggt som stötta för tornets svaga murverk. Nya reparationer gjordes vid flera tillfällen under århundradet, bl.a. byttes blytaken mot spån 1841.

1865 byggdes orgelläktaren i samband med att kyrkans första orgel installerades.

En ny restaurering gjordes 1902 under ledning av arkitekt Carl Möller, som genom sin anställning på Överintendentsämbetet bl.a. arbetade med kyrkor och restaureringar. OmDispositionen av kyrkorummet var omfattande, framför allt vad gällde koret: Dess valv revs och ommurades, golvet sänktes och byttes och absiden gjordes till sakristia, som skildes av från övriga koret genom en murad vägg med två dörrar. I absidmuren togs en ny ingång upp mot öster, vilket gjorde att det ursprungliga, romanska fönstret försvann, och från sakristian en ny nedgång till ätten Gyllenstiernas upprustade gravkammare. Inte heller inredningen undslapp förändringar; längs korväggarna byggdes en bröstningspanel med inbyggda korstolar med förebild i Lunds domkyrka, bänkarna och altarringen förnyades, dopfunten flyttades ned i långhuset och dopfunten togs från vapenhuset till korets norra del. Till sist byggdes kortrappan om och fick en barriär av svartmålat smide mot långhuset. Utvändigt reparerades både yttertak och murverk. Huvudingången breddades och kormuren fick stöd av en strävpelare.

1925 byttes taken över vapenhus, kor och absid, som sedan 1911 varit täckta av järnplåt, till koppartäckning. Tornets plåttak behölls till 1950, då det täcktes av koppar av domkyrkoarkitekt Eiler Graebe. Samtidigt togs fasadputsen ned, väggarna blästrades, fogarna urkratsades och murarna putsades. Nord- och sydportalerna, och de romanska fönsteröppningar man påträffade, frilades och senmedeltida omfattningar markerades med nedsänkningar i putsen. 1952 gick arbetena vidare med invändig omkalkning och ommålning av snickerier. 1956 lades vapenhusets golv om med kalkstensplattor.

1970-71 byttes långhusets plåttak mot kopparplåt. Interiört ordnade Graebes efterträdare, Torsten Leon Nilsson, med skrudrum, förråd och en ny läktartrappa på ömsidor om mittgången. För åtgärderna krävdes att några bänkrader togs bort, och att den ursprungliga trappan till läktaren revs. Vapenhusets ytterdörr byttes liksom dörren mot kyrkorummet. I tornet byggdes en brandvägg av leca mot långhusvinden. 2014 putsades och omkalkades fasaderna, samtidigt som takets koppartäckning förnyades. Smidesfönster och tornluckor målades och nya fotrännor monterades.

Exteriör

Kyrkobyggnaden [1] består av ett långhus, ett smalare och lägre kor avslutat med en absid, ett torn och ett vapenhus i väster. Långhuset, koret, absiden och tornet är alla medeltida. Tornets övre del tillkom 1777 och vapenhuset 1802. Under långhuset finns ett pannrum, som nås genom en kopparklädd lucka vid kyrkans norra sida, och under korgolvet en gravkammare från minst 1600-talet efter ätten Gyllenstierna.

[1]: Kyrkan från sydöst

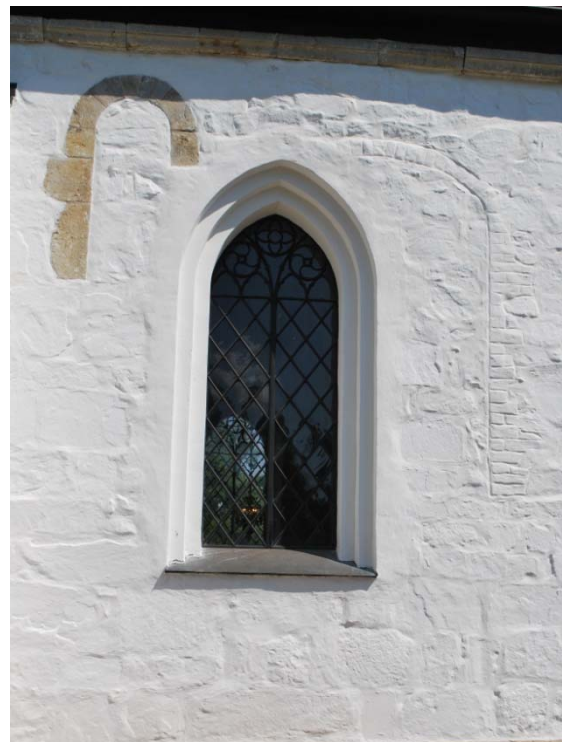
Kyrkan är troligen grundlagd på en kallmur av natursten. De medeltida murarna är uppförda som skalmurar av tuktad gråsten, som stagas av sekundära strävpelare i tegel med två kopparavtäckta nivåer. Sandsten finns i hörnkedjorna, kvarvarande romanska listverk och omfattningar och som inslag i tornmurverket. Fönsteröppningarna har tegelomfattningar från 1802. Vapenhuset och tornets övre, något utbuktande del är byggda av grovt tuktad natursten i oregelbundna skift. Alla murar är putsade och kalkavfärgade med stendetaljerna frilagda, och har nederst en skråkantad sandstenssockel. Naturstenens jämna skiftgång kan anas genom kalkningen. Murarna stagas av raka- och liljeformade ankarslutar och ett dragband runt absiden.

Kyrkan har två entréer, huvudingången till vapenhuset och prästingången i absiden. Västportalen, som fick sin utformning 1902, är rundbågig med sandstensomfattning. I öppningen sitter en pardörr från 1970-71 i ramverkskonstruktion med vardera två fyllningar och utskurna dekorer. Porten accentueras av en frontespis, uppbyggd av ett halvcirkulärt parti som via karnisformade profiler övergår till vapenhusets takgesims.

Absidportalen från samma tid är långsmal med en brädklädd och lackad enkeldörr och ett överljusfönster. Utöver dessa ingångar finns de romanska norr- och sydportalerna, som är frilagda mot det yttre men igensatta med stående bräder framför det inre murskalet. Norrportalens rundbågiga tympanonfält pryds av livsträdet, som flankeras av en sfinx och ett lejon. Motsvarande relief på sydportalen [2] föreställer två lejon, som är fastbundna vid livsträdet. Sydportalen är delvis täckt av en strävpelare. Reliefernas symbolik är svårtydd; det har föreslagits, att nordsidans bilder skulle kunna föreställa syndafallet medan södra sidan skulle visa de onda makternas underkastelse under det ”nya” livsträdet Kristus. Lejonframställningarna, som var vanligt förekommande i skånska, romanska stenarbeten, kan dels uppfattas som en länk till det lombardiska områdets arkitektur, dels vara influerade av liknande arbeten vid Lunds domkyrka.

[2]: Den romanska sydportalen

[3]: Tre fönsteröppningar; romansk tid (blinderad med stenomfattning), senmedeltid (spår i putsen), 1802

Fönsteröppningarna är från 1802. Långhus- och tornfönstren är spetsbågiga och omfattade av tegel i två språng. Fönsterbågarna är gjorda av gjutjärn med överst masverk av spetsbågar, fyrpass och fiskblåsor. Bågarna är indelade med mittpost i två diagonal-spröjsade lufter. Solbänkarna är avtäckta med kopparplåt. Korfönstren skiljer sig från övriga genom att ha rundbågiga omfattningar utan språng, och rakt spröjsade bågar med bårder av färgat, vattrat glas. Därtill finns två små rundfönster med träbågar, och i klockvåningen två ljudöppningar i varje väderstreck. De är stickbågiga och försedda med brädklädda, svarta luckor. I fasaderna märks även äldre öppningar, två romanska och två senmedeltida. De yngre är markerade genom nedsänkningar i putsen, de äldre är blinderade med de rundbågiga omfattningarna av sandsten frilagda [3].

Kyrkan täcks av kopparplåt i skivtäckning från 2014 med halvt förskjutna tvärfalsar, lagd på en underlagtäckning av bräder. Vid takfoten längs långhusets och korets sadeltak, liksom nedanför absidens kontak, finns romanska sandstensgesimser av varierande slag. Långhusets karnisformade list liknar listverket på Lunds domkyrka. Vapenhuset täckts av ett valmat sadeltak, som möter muren genom en karnisformad sandstensgesims. Tornmurarna avslutas av en takfotsbräda under takhuven. Den har en nedre, karnisformad del, på vilken står en polygonal övre del med klockformat tak.

Interiör

Vapenhuset är ett lågt rum med vitputsade väggar, ett plant, vitmålat brädtak och golv av rektangulära, sågade rödgrå kalkstensplattor. Rummet är löst möblerat med stolar, bord och förvaringsmöbler, och på väggarna sitter fyra gravstenar som togs upp från kyrkgolvet vid renoveringen 1902. Mot södra väggen står en senmedeltida ekdörr, som anses ha suttit i den romanska sydportalen. Dörrbladet är täckt av nitade järnplåtar, där skarvarna skyddas med smala järnband. En pardörr i furu från 1902, byggd i ramverkskonstruktion med stående glasspalter, leder in till långhuset.

Tornets bottenvåning ingår som en integrerad del i det höga och generösa långhuset, som täckts av kryssvälvda travéer från sannolikt 1400-talet. De har en för denna tid typisk utformning med firsidiga ribbor och svagt spetsbågiga gördel- och sköldbågar, som förenas i tresprångiga pilastrar med tvåsprångiga kapitäl. Väggar och valv är slätputsade och kalkade utan spår av kalkmålningar. Kyrkorummet [4] dagsljusbelyses av spetsbågiga fönster utan innerbågar. Det är möblerat med bänkar på ömse sidor om mittgången, vars golv är täckt av gråa och röda, kvadratiska kalkstensplattor i ett fält innanför en bred, röd kalkstensfris. Mönstret var vanligt vid förra sekelskiftet. Längst ned i långhuset finns en orgelläktare från 1865, som utgör ett inskjutet mellanbjälklag i tornets bottenvåning. Läktaren bärs upp av avfasade träpelare med tärningskapitäl. Undersidan är täckt av vitmålad träpanel, golvet är belagt med nålfiltsmatta. Den täta barriären i blått, vitt och guld är byggd av ramverk med utskurna dekorer i speglarna, och överst ett listverk med tandsnitt. Läktaren är sedan 1970-71 underbyggd med mot söder ett skrudrum och mot norr ett förråd och en L-formad, tät trätrappa till orgelläktaren. Väggarna ut mot kyrkorummet är klädda med spontad och målad träpanel.

Långhuset övergår till koret via en rundbågig triumfbåge. Predikstolen står på södra sidan framför triumfbågen. Från taket hänger en domsängel och ett triumfkrucifix, fäst till ett inmålat järn på långhusets östgavel. Koret och långhuset skiljs av en kalkstenstrappa, som flankeras ett lågt genombrutet smidesräcke. Denna konstruktion, liksom det putsade kryssvalvet ovan koret och dess golv av röda och gråa kalkstensplattor, tillkom alla vid 1902 års renovering. Mitt i koret står altaranordningen som domineras av Johan Ullbergs altaruppsats. Väggarna är klädda med en mörkbetsad bröstpanel från 1902, i vilken man integrerat korstolar och två spetsbågiga dörrar in

mot sakristian. Dörrarna sitter i en murad vägg från samma år placerad i den spetsbågiga tribunbågen. Framför altarringen finns en kormatta och dopfunten. Sakristian är sedan 1902 inrymd i absiden, som täcks av ett vitputsat hjälmvalv. I det enkelt möblerade, trånga rummet finns i kalkstengolvet en lucka mot Gyllenstiernas gravkammare. Den markeras av en minnestein mot väggen till koret. I rummet märks också Torsten Leon Nilssons sandstenspiscina, som står i absidens nordvästra hörn.

[4]: Kyrkorummet från orgelläktaren mot koret

Vapenhusets vind nås genom en lucka i innertaket, vinden ovanför långhuset via en plåtlucka i tornets östmur. Från vapenhusets vind syns en rundbågig öppning av okänd ålder, som igenmurades då vapenhuset byggdes 1802. Takstolarna är uppbyggda av högben, hanbjälkar, stödben och tassar, som ligger direkt på yttermurarna. Långhusets takstolar har en liknande konstruktion, som delvis vilar på remstycken, delvis står på murarna. Stommen består av furu och ek med blandat yngre och äldre material. Från långhusets vind syns det blottade gråstensmurverket, liksom rester av romanska fönsteromfattningar mellan valvkapporna. Väggarna saknar helt putsskikt, vilka sannolikt rivits ned vid något tillfälle. Taklagen över absid och kor är inte tillgängliga.

De övre tornvåningarna nås via en lucka i kappan till det vitputsade kryssvalvet ovanför orgelläktaren. Valvets ålder är inte utredd. Den andra våningen har brett fogade gråstensväggar, som mot öster ersatts av en tunnare vägg som står fritt ovanpå valvet. Väggens nedre del är en brandavskiljande lecamur från 1970-71, som via en bred avlastningsbåge i tegel övergår i det övre tegelmurverket, troligen från 1777. En trästege leder upp till klockvåningens träbjälklag, uppbyggt av glesa bjälkar på vilka man lagt

både fyrkantsvirke och bräder. På golvet står en klockbock av bilat ektimmer. Uppåt syns tornhuvens takkonstruktion av blandat ek och fur. Dess nedre del består av högben med påsalningar, bindbjälkar, tassar och remstycken som vilar på tornmurarna. Från hörnen utgår diagonala tassar som tillsammans med bindbjälkar och övriga tassar formar en ram, på vilken stolparna till takryttaren är placerade.

Inredning och inventarier

Altaret [5], byggt av trä och klätt med sammet, tillkom vid Carl Möllers restaurering 1902. Under altaret kan anas en stenfoot, som sannolikt härrör från ett äldre altare.

Altaruppsatsen [5] från 1768 är snidad av bildhuggaren Johan Ullberg. Den är uppbyggd av nederst en predella med postament som bär spiralvridna kolonner med växtdekor. Från varje postament utgår en konsol, på vilka står varsin karyatid, som bär på bibeln, korset, ankaret och hjärtat - kristna symboler för tro, hopp och kärlek. Den centrala oljemålningen, utförd av en okänd konstnär, föreställer Kristus i Getsemane, som i sin dödsångest får kraft av en ängel. Ovanför tavlan finns ett profilerat entablement, på vilket står ett rikt profilerat överstycke med i mitten Guds lamm med segerfanan mot en strålsol, och vid sidorna bevingade änglar. Altaruppsatsens restaurerades senast 1971 och har sin färgsättning i blått, guld och vitt sedan 1902. Altaruppsatsen skänktes till kyrkan av Nils Gyllenstierna och hans maka, vilket framgår av vapensköldarna på postamenten, och lär ha ersatt en altaruppsats från 1590 skänkt av Nils släkting Mogens Gyllenstierna d y. Om denna äldre uppsats är föga känt.

Altarringen [5] från 1902 har en halvrund front och raka sidopartier. Dess balustrad är utformad som en brunådrad arkad av rundbågar burna av svarvade kolonner. Överliggaren, som sänktes 1971, är oklädd medan knäfallet är täckt av ett blått tyg.

Dopfunten [6] av sandsten är daterad till 1100-talet. På foten finns hörntappar i form av figurer, som föreställer ett lejon, en vädur och olika personer. Vilka dessa är har länge diskuterats, men en av figurerna påminner om "Gumman Finn", som klänger runt en av kolonnerna i Lunds domkyrkas krypta. Personen på dopfunten bär dock skägg, och har därför ibland kallats för "Jätten Finns lillebror". På cuppens sida finns ett lejonhuvud.

Predikstolen från 1762 är utförd av Johan Ullberg och ersatte en äldre predikstol med ljudtak. Korgen och den svängda trappan är uppbyggda av övre- och undre profilerade listverk, som sammanbinds av akantusprydda voluter. Mellan dessa finns fält med kartuschliknande speglar, som i mitten pryds av blomkalkar med akantus. Färgsättningen från 1902 går i blått, guld och vitt. Korgen vilar på en spiralvriden fot som tillkom samma år.

Bänkinredningen i betsad furu är från 1902, ritad av Carl Möller och indelad i två öppna

kvarter ställda på ett brädgolv. Bänkarnas gavlar kröns av ett överstycke prytt med femuddiga stjärnor, som anspelar på de förvisso sjuuddiga stjärnorna i Gyllenstiernas vapensköld. De fällbara korstolarna, integrerade i korets bröstpanel, tillkom också 1902. På Krapperups gods finns några bänkgavlar från 1590, som då tillhörde kyrkans herrskapsbänkar. Bjersgårds- och Krapperups fideikommiss lades samman i början av 1800-talet.

Orgeln, byggd 1938 av Mårtenssons orgelfabrik i Lund, har 23 stämmor fördelade på två manualer och pedal. Det betsade spelbordet i furu står fritt framför den ursprungliga orgelfasaden, i vilken det första spelbordet ännu finns integrerat om än ospelbart. Det kommer från Lundahl och Olsens 15-stämmiga orgel från 1865. Orgelfasaden, ritad av arkitekt W Klein 1865, går i nygotisk stil. Den är arkitektoniskt uppbyggd av tre partier med spetsbågiga pipfält med inskrivna trifoliebågar, skilda av tureller. De två mittersta turellerna är piptorn. Mittpartiet är förhöjt och format som en trekantsgavel.

Lillklockan av malm är utförd 1597 av tyska klockgjutare för kyrkan i Sönderborg på Als, och kom troligen till Gråmanstorp som krigsbyte. Klockan pryds av ornament- och textbårder och hänger i rikt smyckade öron. *Storklockan* från 1599 är gjuten av Borchardt Gelgeter och skänkt till kyrkan av Mogens Gyllenstierna d.y. En reliefmedaljong på manteln visar donatorn som knäböjer vid krucifixet, en annan en pelikan som hackar sitt blod och matar sina barn med blodet. Pelikanmotivet symboliserar Kristi utgjutelse.

[5]: Altaranordning

[6]: Dopfont

Övrigt

Bland de lösa träföremålen finns en bevingad *domsängel* från 1700-talet, skuren i björk av

Tue Falk. Han var skulptör, men även klockare i Hasslöv i Halland, där en liknande ängel hänger. Vidare finns ett gotiskt *triumfkrucifix* från 1400-talet, som har restaurerats och kompletterats vid flera tillfällen. Bland metallföremålen märks ett *sockenbudstyg* från 1778.

Kyrkogården

Platsen för Gråmanstorps kyrkogård har troligen använts som begravningsplats under åtminstone 3000 år. Sedan kyrkan rests ersattes den hedniska kultplatsen av en kristen kyrkogård, som sannolikt påminde om många andra medeltida kyrkogårdar. De anses allmänt ha varit inhägnade, betade ängar, som även fungerade för profana ändamål. Gravarna utformades ofta som små gräskullar med träkors. De välbärgade begravdes inne i kyrkan, t.ex. i separata gravkor. På så sätt gestaltades ätten Gyllenstiernas gravkammare, som använts sedan åtminstone 1600-talet. De första ägarna till Bjärsgård tros ha begravts på annat håll. Samtida med gravkammaren är de stenar som man 1902 flyttade från korgolvet till vapenhuset, resta över församlingens präster och kyrkoherdar under 1600-talet.

En av de äldsta kartorna över Gråmanstorp är en geometrisk avmätning från 1707. Redan då framträder en relativt stor kyrkogård, rektangulär till formen och avgränsad av en mur. I sydöstra hörnet står en klockstapel, som lär ha rivits då tornet påbyggdes 1777. Gårdarna är samlade i väster längs bygatan med präst- och klockaregårdarna som kyrkans närmsta grannar. Inför laga skiftet 1841 upprättades en byakarta, som visar att kyrkogården har kvar samma utsträckning. Den ligger nu mer isolerat i byn, sedan både prästgården och klockargården eldhärjats och en ny prästgård uppförts en bit söder om kyrkogården. Avsikten med laga skiftet i Gråmanstorp var främst att dela upp jorden mellan kyrkan och fideikommisset, vilket ledde till att de allra flesta gårdarna flyttades.

I Skåne omgestaltades ett stort antal kyrkogårdar under 1800-talets andra hälft, och fick stramare planlösningar med kvarter, gångar, träd och planteringar. På samma gång blev gravanordningarna allt mer påkostade. Hade man inte råd till en gravplats, begravdes man i den "allmänna linjen", ordnad efter de avlidnas dödsdatum. 1892 beslutades att utvidga Gråmanstorp kyrkogård åt både väster, öster och norr, och sannolikt valde man samtidigt att förädla kyrkomiljön. Marken mot öster och norr lades inte ut till gravkvarter, utan här har senare byggts bårhus och en personalbyggnad.

År 1980 utvidgades kyrkogården ytterligare, nu söderut med minneslund och urngravplats. 1999 ändrades smyckningsplatsen något, dammen försågs med springvatten och belysningen sågs över. De senaste åtgärderna är renovering av kyrkogårdsmurarna 2014.

Beskrivning av kyrkogården

Kyrkogården består av 13 kvarter. Kvarteren A-C ligger längst västerut, på delen som tillkom vid utvidgningen 1892, kvarteren D-N på den äldsta delen, såsom den syns på

kartan från 1707. Minneslunden och urngravarna finns utanför kyrkogårdsmuren i söder. Kyrkan ligger i kyrkogårdens östra del, omgärdad av singel. En asfalterad gång löper från kyrkan mot huvudentrén, utformad med ett fyrdelat gjutjärnsparti innanför granitstolpar.

De tre västligaste kvarteren [7] är konsekvent uppbyggda med grusade gångar och gravar, som omgärdas av buxbom eller i enstaka fall av stenkant. Gravmaterialet, i huvudsak från 1900-talets första decennier, domineras av förhållandevis enkla stenar i svart och grå granit. I områdets yttre gräns löper en gles trädkrans av lönn och en putsad kyrkogårdsmur avtäckt med tegelpannor. I öster, in mot de äldre kvarteren, löper en nordsydlig axel avslutad i resp. väderstreck av öppningar mot minneslunden och besöksparkeringen. Öppningarna utan grindar markeras av kraftiga murade stolpar med tegelavtäckning.

De äldsta kvarteren omgärdas i söder och öster av en putsad stenmur. Mot norr finns ett räck av pollare och järnkättingar. Trädkrans saknas, istället finns olika träd och buskar kring kyrkogårdsmurarna, däribland en rad kastanjer mot öster. Insprängt bland vårdarna finns dekorativa rhododendronbuskar. Gravplatserna är generellt grusade och buxbomsomgärdade. Gravmaterialet är av varierande ålder – den äldsta vården av sandsten är från 1718 - men domineras av vårdar från tiden runt förra sekelskiftet. Flera av dessa är kultur- och lokalhistoriskt intressanta, såsom familjegravarna efter industrimannen C J Malmros, patronen C A Bock vid pappersbruket och direktören J O Larsson vid Klippans ångbryggeri. Bocks familjegrav [8] är formad med en stenmur, där vårdarna fällts in. Vidare finns gravminnen efter C F Kemner (förnyat 1985) och S M Sunnerdahl, också gamla patroner, och ätten Gyllenstiernas gravplats, som domineras av Friherre Nils (1826-1905) höga vård med bronsmedaljong. Bland de annorlunda formade gravminnena märks de tre identiska stenarna efter kronfogde Billing och hans hustrur. Gravarna öster om kyrkan bär mestadels enklare epiteter t.ex. lantbrukare, grosshandlare, fabrikör eller det mer ålderdomliga lokputsare. Mot kyrkans sydfasad står stenen efter hovpredikanten Adolf Kullberg och bakom absiden Nils Sundbergs vård. Det har en unik gestaltning i form av en kanon i granit [9]. Till sist kan nämnas gravminnena efter Sven Tall, känd bl.a. från Studio Bombadill, och Sam Ask, en legendarisk överliggare och manusförfattare. Hans gravsten vårdas idag av Akademiska föreningen i Lund.

Minneslunden och urngravplatsen ligger söder om kistgravplatsen, i en parkliknande miljö med vattendamm, rhododendronbuskar och olika sorters träd [10]. Häckar och trästaket avskiljer området från det omgivande åkerlandskapet. En grusgång löper genom de båda lundarna, och kring minneslundens organiskt formade gravsättningsplats en smalare grusslinga. Smyckningsplatsen är en stensatt rundel, prydd av minnessten och ljushållare. Urngravplatsernas liggande stenar ligger i rader längs huvudgången. Mot den utåt oputsade och fogade stenmuren finns ett fåtal stående gravminnen, däribland det efter Einar Wiborn och hans hustru. Den har en unik utformning med minnestavlan omgiven av induktionsspolar, som kan knytas till Einars f.d. anställning som energiverkschef.

[7]: Utvidgningen från 1892

[8]: Bocks familjegrav

[9]: Nils Sundbergs grav

[10]: Minneslund

Byggnader på kyrkogården

På begravningsplatsen finns inga byggnader utöver kyrkan. Utanför kyrkogårdsmurarna ligger några byggnader som hör till kyrkans verksamhet, se under "Kyrkomiljön".

Kulturhistorisk karaktärisering

Gråmanstorps kyrka ligger i östra delen av den slumrande byn, omgiven av ängar och mot norr gatehus längs den ålderdomliga bygatan. Kring byn finns ett mjukt böljande odlingslandskap, präglad av Bjärgårds storgodsdrift och rikt på fornlämningar. Säteriets påverkan på kyrkan gör sig främst synlig både i ätten Gyllenstiernas många gravvårdar, både i gravkammaren under kyrkan och under kyrkogården, men också genom de många inventarier man skänkt till församlingen. Dit hör t.ex. altaruppsatsen och bänkinredningen.

Kyrkogården är relativt stor, vilket visar på dess långa betydelse som huvudkyrka även för Klippans samhälle. De äldsta delarna av kyrkogården, som är avläsbara i dess strukturer av gångar och murar, har mer än 3000-årig kontinuitet som begravningsplats. Miljön präglas idag av 1800-talets gestaltningsideal med raka, grusade gångar och gravplatser, buxbomsinfattningar och rikt individualiserade gravanordningar, som i betydande grad kommer

från decennierna runt förra sekelskiftet. De många prominenta vårdarna ger en tydlig koppling till det snabbt framväxande industrisamhället i Klippan vid tiden. Några gravminnen är därtill helt unikt utformade. Alla delar av kyrkogården framstår som välskötta och noggrant gestaltade, inte minst den pietetsfulla minneslunden söder om kistgravplatsen, vars parkliknande, fria miljö bildar en vacker övergång till de omgivande ängarna.

Kyrkan är en av Åsbo kontrakts äldsta, som med all sannolikhet uppförts strax efter Domkyrkan i Lund. Under påverkan av cistercienserklostret i Herrevad drogs stenarbetarna från byggnadshyttan i Lund norrut, och skapade ännu en kyrka av hög hantverkskvalitet. Släktskapet med Lunds domkyrka syns exteriört i takfotens varierade listverk och i de båda nord- och sydportalerna. Arbetena kring dessa är bland de bäst bibehållna i Skåne, med en förnämlig ornamentik utifrån romanikens ofta förekommande lejonframställningar. Skillnaderna i portalernas utformning, t.ex. vad gäller motiven på tympanon och omfattningarna, är intressanta både ur ett teologiskt- och ett stilhistoriskt perspektiv. I vapenhuset står en medeltida dörr från sydportalen. Dess uppbyggnad, med dörrbladet helt täckt av skarvade järnplåtar, är karakteristisk för senmedeltida portar. Liknande dörrar finns i ett 15-tal skånska kyrkor. Till de värdefulla medeltida detaljerna hör även de frilagda sandstensdetaljerna i hörnkedjor, socklar och fönsteromfattningar. Av pedagogisk betydelse är, att murverkets jämna skiftgång kan anas genom tunnputsens, och att man i fasaderna markerat lägena för några senmedeltida fönster. Sammantaget har kyrkan ett mycket högt byggnadshistoriskt värde. Bevarandegraden är relativt hög med långhus, kor och absid kvar sedan 1160 utan planförändrade ombyggnader, och kyrkans utveckling kan i det yttre följas i detalj. De stora förändringarna gäller den delvis outhärdade påbyggnaden av tornet 1777, då dess bottenvåning sannolikt integrerades med långhuset, och tillfogandet av vapenhuset 1802. Tornets bevarade hörnkedjor och rektangulära form, som tros vara något äldre än de storkvadratiska avtryck som dominerade under senmedeltiden, pekar mot att dess nedre del kan vara samtida med kyrkorummet. Tornets klockformade huv, som spreds i ett stort antal variationer över landet under slutet av 1700-talet, och frontespisen över vapenhusets entré ger de båda byggnadskropparna ett barockt anslag.

Kyrkorummet präglas mindre av medeltiden, som främst uttrycks i kryssvalven, och desto mer av restaureringarna 1802 och 1902. Från den förstnämnda kommer dagens fönsteröppningar med fina gjutjärnsbågar och den vitputsade interiören. Inga kalkmålningar är kända från kyrkan, men det kan inte uteslutas att det funnits bakom nu försvunna puts-skikt. Istandsättningen 1902 präglades i än högre grad av sin tids ideal än av pietetsfull omdaning. Hårdast gick man åt koret där golv och valv förnyades helt. Absiden avskildes till sakristia, gömd bakom en murad vägg, och en prästingång togs upp, vilket medförde att absidens romanska östfönster revs. Interiören förvandlades samtidigt allt mer till ett nygotiskt kyrkorum med ny bänkinredning, altarrund och ett smidesräcke mellan kor och långhus. Till den gotiska inredningen ska också orgelfasaden och -läktaren från 1865 räknas. Orgelfasaden är intakt med det ursprungliga spelbordet integrerat, vilket stärker

fasadens värde även om det idag är ospelbart. Tillskotten från 1970-71 har en praktisk karaktär som inte påverkar helhetsintrycket av kyrkorummet negativt.

Bland kyrkans fasta inventarier hyser den romanska dopfunten en särställning med sin dekor, där figurframställningarna på foten kan sammankopplas med kryptan i Lunds domkyrka. Vidare märks predikstolen och altaruppsatsen, som delar både formspråk och sedan 1902 dagens färgsättning. De är utförda av den produktive provinsialbildhuggaren Johan Ullberg, vars likartade och grovhuggna arbeten ofta kritiserats men under senare år uppvärderats som typiska uttryck för sin tids lantliga arbeten. De i Gråmanstorp pryds i högre grad av växter och mindre av figurer, som Ullberg anses haft extra svårt för att skildra. Altartavlans dekorativa schema med en strålsol som centrum och fond känns igen från hans arbeten i Hästvedas- och Norra Mellbys kyrkor. Till sist kan nämnas de båda kyrkklockorna från 1590-talet, som båda har rik dekor och utredd proveniens.

Att tänka på

- Kistgravplatsens konsekventa gestaltning med grusade, buxbomsinnefattade gravar bör bevaras. I kontrast till denna miljö, bör även värnas minneslundens och urngravplatsens fria utformning, där dammen fortsatt får vara centralmotiv. På kyrkogården vilar många lokala personligheter, vars öden skulle kunna återberättas t.ex. i en skrift eller genom små skyltar vid gravplatserna.
- Interiört och exteriört bör värnas alla medeltida detaljer, däribland dopfunten och de mycket sällsynta portalerna, så att stenen inte utsätts för påfrestningar. Kyrkan har nyligen reoverats på ett tillfredsställande sätt med kulturhistoriskt vedertagna metoder, som bör ligga till grund även för framtida reovering och underhåll.
- I interiören bör värnas balansen mellan medeltida inslag, inredning från 1700-talet och skikten från 1802 och 1902 års reoveringar. Inför en framtida, större iståndsättning kan ev. mer noggrant belysas, huruvida det vore önskvärt att i någon mån återgå till kyrkorummets utseende såsom det var innan 1902.
- Förvaringsutrymmena bör ses över, t.ex. hur sakristian och skrudrummet används. Inför en framtida iståndsättning av kyrkorummet kan ev utredas, om underbyggnaden under läktaren tål att kompletteras med t.ex. toalett och/eller pentry.

Skydd m.m.

Kyrkan/kyrkogården skyddas som kyrkligt kulturminne enl. 4 kap. kulturmiljölagen. De ligger delvis inom reg. fornlämning Klippan 141:1, som utgör Gråmanstorps gamla by/gårdstomt enligt ägomätning 1707. Gråmanstorp ingår i området Kvidinge- Tommarp-Bjärsgård, som är utpekad som en särskilt värdefull kulturmiljö av Länsstyrelsen.

Källor och litteratur

Gråmanstorps kyrka, Jimmy Juhlin Alftberg, Regionmuseet Kristianstad, rapport 2015:10

Klippanboken: Gråmanstorps socken blir Klippans köping, Algot Hannrup, Klippans hembygdsförening, 1970

Mariakyrkan i Gråmanstorp, Sven-Åke Rosenberg, 1979

Skåne, Landskapets kyrkor, red. Markus Dahlberg & Ingrid Sjöström, RAÄ, 2015

Skånes medeltida dopfuntar, Lars Tynell, Kungl. Vitterhetsakademien, Stockholm, 1913-21

Underhållsplan för Gråmanstorps kyrka 2005-12-08, Ponnert Arkitekter, Degeberga, 2005

Åsbo släktblad, årgång 13, dec 2000, nr 2

Digitala arkivet, Helsingborgs Dagblad, <http://www.hd.se>

Regionmuseets i Kristianstads arkiv, Kristianstad, 1052 Klippan, Kyrkor

Johan Ullberg: en skånsk träskulptör under 1700-talet, William Karlsson (1929), *utdrag ur Fornvännen*, http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/1929_348

<http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/search.html>, hämtad 2016-06-15

<http://www.lansstyrelsen.se/skane/Sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/landskapsvard/kulturmiljoprogram/sarskilt-vardefulla-kulturmiljoer-i-skane/astorp/Pages/Kvidinge-Tommarp-Bjarsgard.aspx>, hämtad 2016-06-16

<http://skanes-nordvastpassage.se/>, hämtad 2016-06-16

Övriga uppgifter

Denna rapport om Gråmanstorps kyrka, Åsbo kontrakt, har upprättats av:

Karl Johan Kember, Arkitekt SAR/MSA, Cert. sakkunnig avseende kulturvärden, JAIS arkitekter AB, Sundstorget 3, 251 21 Helsingborg, 042-14 92 30, www.jais.se

Inventeringsdatum: 2016-06-02

Färdigställd rapport: 2016-11-21

Gråmanstorps kyrka - byggnadsbeskrivning

Stomme:	Murverk – Natursten (gråsten) Murverk – Natursten, sandsten Murverk – Medeltida
Fasadmaterial:	Puts, slät Detaljer av sandsten
Fasadkulör:	Vit
Takform:	Sadeltak, med dubbla fall Sadeltak, valmat Kägeltak Huv
Taktäckningsmaterial:	Plåt - koppar, falsad, förskjutna hakfalsar
Byggnadsdel:	Långhus Kor Absid - öster Torn Vapenhus - väster